

Уладзімір КУЛІКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

ЗАКОН “АБ ПРАВІЛАХ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ І ПУНКТУАЦЫІ”: МЕРКАВАННІ МОВАЗНАЎЦАЎ І ЗАКАНАТВОРЦАЎ

УДК 811.161.3'26:34

У артыкуле сістэматызаваны погляды тых афіцыйных асоб, якія мелі дачыненне да распрацоўкі і прыняцця Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008). Структураваны меркаванні адносна матывацыйных чыннікаў стварэння інавацыйнай заканадаўчай базы ў галіне нацыянальнага правапісу, акрэслены характарыстыкі прынятага дакумента, яго функцыянальная значнасць для краіны. Матэрыял можа быць карысным для ўдасканалення сістэмы арфаграфічных правіл, а таксама для стварэння новай вучэбна-метадычнай літаратуры.

Ключавыя словы: *арфаграфія і мова, правілы арфаграфіі, закон аб арфаграфіі.*

The article systematizes the views of those officials who were involved in the development and adoption of the Law of the Republic of Belarus “On the rules of Belarusian spelling and punctuation” (2008). Opinions on the motivational reasons for creating an innovative legislative framework in the field of national spelling are structured, the characteristics of the adopted document and its functional significance for the country are outlined. The material can be useful for improving the system of spelling rules, as well as for creating new educational and methodological literature.

У навуковым дыскурсе, прысвечаным беларускай арфаграфіі, на жаль, не адводзіцца належнай увагі аналізу поглядаў апанентаў падчас абмеркавання важных тэарэтычных праблем нашага пісьма і прыняцця сацыяльна значных рашэнняў. Тых “унутраных дыялогаў-дыскусій вучоных”, якія, паводле меркавання даследчыкаў-філосафаў, патрэбныя ў большасці выпадкаў для таго, каб пачуць самога сябе “з боку”, у прасторы чужых думак, “каб удакладніць свае аргументы, зразумець і ацаніць ступень іх пераканаўчасці” [8].

Практычная значнасць такіх даследаванняў відавочная. Яны дазваляць вызначыць рацыянальныя зярняты ў дыскусійных матэрыялах, і гэта дапаможа ўбачыць перспектывы сістэмы арфаграфічных правіл, прасачыць іх адаптацыю да новых умоў і патрабаванняў часу ў практыцы выкладання і прымянення, усвядоміць прычыны арфаграфічнай дэстабілізацыі, каб стварыць адпаведныя рэсурсы для карэкцыі памылак. Немалаважнае значэнне мае і культурны кантэкст. Сістэматызацыя поглядаў на правапісныя праблемы дае магчымасць зразумець, як пісьмо ўплывае на грамадства і наадварот, бо, як вядома, арфаграфія – гэта не проста набор правіл, а навука, якая адлюстроўвае гістарычныя, культурныя і сацыяльныя змены.

Значны ўклад у распрацоўку гэтага напрамку нашага мовазнаўства перыяду 20–30-х гг. XX ст. быў здзейснены С. Запрудскім. У манаграфіі і шэрагу артыкулаў вучоны належным чынам структураваў і прааналізаваў спадчыну айчынных і замежных вучоных (М. Абабуркі, С. Байкова, Я. Баханькова, П. Вэкслера, І. Германовіча, І. Крамко, С. Некрашэвіча, Л. Шаку-

на, А. Юрэвіч, А. Яновіч і інш.) дзеля стварэння аб’ектыўнай карціны развіцця навукі пра мову ў Беларусі [1]. Кожны настаўнік беларускай мовы, на наш погляд, павінен пазнаёміцца з высьновамі гэтага фундаментальнага даследавання і іншых прац С. Запрудскага, паколькі ў іх ёсць пацверджанне важнай філасофскай думкі: грамадскае абмеркаванне лінгвістычных праблем не заўсёды з’яўляецца гарантам прыняцця эфектыўных сацыяльна значных рашэнняў у галіне арфаграфіі.

Вывучэнне матывацыйных і іншых чыннікаў прыняцця Закона “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” знаходзіцца ў нас на пачатковым этапе. Існуюць толькі асобныя выступленні ў друку (У. Куліковіча, А. Падлужнага, З. Саўкі, Ф. Піскунова [7] і інш.), якія, аднак, не дазваляюць пакуль што скласці поўную аб’ектыўную карціну сучаснасці. Таму задача нашага артыкула – вызначыць сістэму аргументаў і контраргументаў адносна мэтазгоднасці новай рэдакцыі правіл. Матэрыялам для даследавання паслужылі выступленні ў друку зацікаўленых асоб цягам двух дзесяцігоддзяў XXI ст. У прапанаваным матэрыяле спынімся на поглядах прадстаўнікоў заканадаўчай улады і тых, хто ўдзельнічаў у распрацоўцы праекта.

ПРЫЧЫНЫ СТВАРЭННЯ ІНАВАЦЫЙНАЙ ЗАКАНАДАЎЧАЙ БАЗЫ У ГАЛІНЕ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ПРАВАПІСУ

У адным з матэрыялаў мы ўжо адзначалі, што асноўнымі матывацыйнымі фактарамі актывізацыі працы над новай рэдакцыяй беларускага правапісу на матэрыялах інтэрнэт-публікацый былі: 1) істотнае абнаўленне слоўнікавага скла-

ду беларускай літаратурнай мовы; 2) арфаграфічны разнабой на старонках беларускамоўных выданняў; 3) імкненне зняць неадпаведнасці паміж напісаннем і чытаннем па-беларуску і тым самым прадухіліць цяжкасці вывучэння беларускай мовы; 4) кніга “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (1959) стала бібліяграфічнай рэдкасцю [4].

Артыкулы ў перыядычных выданнях дазваляюць дапоўніць пералік ключавых чыннікаў, да кожнага з якіх ёсць як пераканаўчыя, так не зусім пэўныя, дыскусійныя аргументы. Мяркуюць самі.

Ініцыятары і распрацоўнікі новых правіл беларускай арфаграфіі ажыццяўлялі наступнае.

1. Услед за расійскім даследчыкам У. Лапаціным у дачыненні да рускай мовы (гл.: [5; 6]) неаднаразова транслявалі на старонках беларускага перыядычнага друку прапісныя ісціны мовазнаўства, адрасаваныя найперш масаваму чытачу, пра суадносіны мовы і правапісу: “Мова развіаецца, аднак яе сістэму рэфармаваць у прынцыпе нельга... Мову рэфармаваць нельга, бо яна развіаецца натуральным чынам. А вось арфаграфію, пунктуацыю можна” [3, с. 2]; “Правапіс адлюстроўвае асаблівасці і заканамернасці развіцця мовы” [3, с. 3].

2. Падкрэслівалі ў якасці аднаго з важных довадаў для стварэння інавацый у правапісе заканамернасць удасканалення мовы праз змены “фанетычнага, марфалагічнага, сінтаксічнага характару”. На гэтай падставе рабілася выснова: “Беларускі правапіс, які ў значнай ступені пабудаваны на фанетычным прынцыпе, асабліва адчувальны да гэтых змен у мове, і таму ён таксама павінен удасканальвацца” [3, с. 3]. Але правапіс рускай мовы гэтак жа праходзіць этап змен і ўдасканалення, і пабудаваны ён не на фанетычным, а ў асноўным на фанематычным (марфалагічным) прынцыпе.

3. Указвалі на недасканаласць правіл 1959 г., у якіх назапасіліся дзве групы праблем і супярэчнасцей беларускай арфаграфіі: “Адны – гэта вытрымкі часу, вынік уплыву савецкай ідэалогіі на арфаграфію беларускай мовы. І другія, што з’явіліся пры натуральным ходзе развіцця беларускай мовы” [3, с. 6]. Першыя былі названыя “анахранізмамі” [3, с. 2], другія найперш атаясамліваліся з “вялікай колькасцю выключэнняў” [3, с. 4], што для сучаснай моўнай практыкі непрымальна.

4. Бачылі ў арфаграфічным разнабоі СМІ і выдавецкай беларускамоўнай прадукцыі канца XX – пачатку XXI ст., які дасягнуў небывалых межаў, палітычны падтэкст і пагрозу знішчэння літаратурнай мовы: “Да таго ж, беларуска-

моўныя выданні падзяліліся на дзяржаўныя і прыватныя. Некаторыя з апошніх выкарыстоўваюцца для апублікавання апазіцыйных да ўлады выказванняў. У гэтым выпадку, на іх погляд, правамерна выкарыстоўваць любыя сродкі барацьбы, у тым ліку і іншы правапіс нават добра вядомых слоў. Як напрыклад: *альфабэт* (алфавіт), *сыллюэт* (сілуэт), *філязоф* (філосаф), *кляса* (клас)” [2, с. 13]; арфаграфічная і пунктуацыйная “вольніца” ў напісанні вядзе “да поўнага разбурэння дзяржаўнай мовы” [2, с. 13]. Каб усяго гэтага не назіралася, “можна было б і не мяняць існуючыя правілы правапісу” [2, с. 16].

5. Канстатавалі, што ёсць спробы ўводзіць і замацоўваць асобныя арфаграфічныя навацыі без аб’ектыўных на тое падстаў, без належнага абмеркавання, “індывідуальна-партызанскім спосабам”, як напісаў бы Б. Тарашкевіч. “Трэба прызнаць, што за апошнія дзесяцігоддзі ў вырашэнні тых ці іншых моўных праблем з’явілася шмат суб’ектывізму” [2, с. 5].

6. Імкнуліся абгрунтоўваць неабходнасць карэкціроўкі правіл беларускага пісьма частымі аналогіямі з рускай мовай (Дэкрэты Наркамасветы 1917 г. і Савета народных камісараў 1918 г.; выказванні расійскіх літаратараў і навукоўцаў І. Буніна, М. Трубяцкога): «Як для рускай мовы стаў празмерным цвёрды знак, былы “ёр”, так для нашай – мяккі, былы “ер”... Навошта засмечваць правапіс мяккім знакам, калі і так вядома, што трэба вымаўляць мякка» [3, с. 4]; “Да Пушкіна руская мова так не гучала. Ён быў першы, а ўжо пасля традыцыю падхапілі іншыя рускія паэты. Нам бы такога Пушкіна...” [3, с. 5].

7. Усведамлялі ўсю складанасць і адказнасць распачатае справы: “Змяненне правапісу – гэта выпрабаванне не толькі для мовы, але і для ўсёй краіны” [2, с. 15]. Аспрэчвалі думку распрацоўнікаў праекта адносна недаступнасці правіл 1959 г., бо правілы можна перадрукаваць “павялічаным тыражом – і праблема будзе закрыта” [2, с. 13].

ТЫПАЛАГІЧНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ ЗАКОНА: СВОЕЧАСОВАСЦЬ, СУТНАСЦЬ, МЭТАЗГОДНАСЦЬ

Асобныя апаненты Закона “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” ўказвалі на нясвоечасовасць яго прыняцця, непадрахтанасць грамадства. Прадстаўнікі заканадаўчай улады пераконвалі ў адваротным. На думку тагачаснага старшыні Пастаяннай камісіі Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь па адукацыі, культуры, навуцы і навукова-тэхнічным прагрэсе У. Зда-

новіча, першае дзесяцігоддзе ХХІ ст. – новы этап развіцця краіны, дзе з’явіліся чарговыя прыярытэты. Адзін з іх – засцерагчы беларускую мову (“важную прыкмету дзяржаўнасці, моцнай рэспублікі, незалежнай дзяржавы”) ад свавольства ў напісанні слоў і сказаў. “Ды, як кажуць, раней рукі не даходзілі да мовы, – адзначаў У. Здановіч, – бо краіну патрэбна было апрануць, абуць, накарміць, ці, прасцей кажучы, краіне патрэбна было элементарна выжыць. Цяпер рэспубліка перажывае новы этап развіцця, з новымі прыярытэтамі. Беларусь хоча быць не толькі матэрыяльна забяспечаным, не толькі здаровым, але і адукаваным і культурным. А культура і мова звязаны непаруўна” [2, с. 13]. У гэтым, на яго думку, падтрыманую дэпутацкім корпусам, і была своечасовасць, неабходнасць прыняцця Закона.

Яшчэ адным аргументам выступалі спасылкі на аналагічныя распрацоўкі ў рускай і ўкраінскай культурных прасторах, як, дарэчы, і наяўнасць падобных адсылак з боку расійскіх распрацоўнікаў арфаграфічнай праблематыкі. Вось што пісаў у самым пачатку ХХІ ст. згаданы ўжо прафесар У. Лапацін: “Арфаграфія – адзін з важных элементаў нацыянальнай культуры, і наяўнасць агульнаабавязковага, рэальнага, а не фантомнага збору правіл правапісу – асабліва ў цяперашні смутны час, час падзення нораваў, культуры і пісьменнасці, – гэта некаторы пробліск, які намякае на культурнае здароўе грамадства. Такая праца для цывілізаваанай краіны проста неабходная. Дарэчы, нашы найбліжэйшыя сваякі – беларусы і ўкраінцы, нягледзячы на ўласныя цяжкасці, займаюцца цяпер аналагічнай працай. Новая рэдакцыя правіл беларускага правапісу гатовая да зацвярджэння” [5].

У нашым навуковым дыскурсе вынікі такой працы называлі не рэформай, а “далікатным замацаваннем арфаграфічных норм” [2, с. 14] – такім, які патрабуе “беражлівых, асцярожных адносінаў, догляду”. Падкрэслівалі значную, нават гіпербалічную ролю дакумента для краіны, калі сцвярджалі, што ад яго якасці і прыняцця “залежыць існасць Беларусі” [2, с. 16], г. зн. сутнасць, змест, душа нашай краіны, калі праз сінонімы патлумачыць сэнс назоўніка *існасць*. У выніку пры тлумачэнні яго “асаблівага сэнсу” нярэдка атаясамліваліся паняцці *арфаграфія* і *мова*: «У нашай сітуацыі білінгвізму Закон “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” мае асаблівы сэнс. Двухмоўе гэта не раскоша, а вялікая адказнасць. Нам трэба ведаць кананічныя нормы рускай мовы, умець адрозніваць іх ад беларускіх норм і дасканалы валодаць мова-

мі. А не выкарыстоўваць так званую трасянку» [3, с. 5].

Прыняцце дакумента ў форме закона, а не пастановы ўрада ці адпаведнага ведамства, як гэта было раней, было выклікана не палітычнай мэтазгоднасцю. Гэты факт падкрэсліваў асаблівае стаўленне да беларускай мовы як сродку зносін і клопат дзяржавы пра захаванне яе культуры. Немалаважным фактарам стала і юрыдычнае патрабаванне – адсутнасць у заканадаўстве азначэння тэрміна “агульнапрынятыя правілы”. “У іерархіі дакументаў, – адзначаў прадстаўнік дэпутацкага корпуса, – закон вышэй за пастанову Урада і ўскосна (праз іншае заканадаўства) прадугледжвае адказнасць за яго парушэнне, без якой некаторыя беларускамоўныя выданні дазваляюць сабе беспакarana скажаць напісанне слоў і тым самым наносзяць непараўную шкоду беларускай мове, па сутнасці, здзекуюцца з яе” [2, с. 16].

Як вынік, сцвярджалася, што ўдакладненне правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі дазволіць “пазбегнуць разнабою ў пісьмовай беларускай мове, забяспечыць адзінства яе правапісных норм і аблегчыць навучанне ў школе” [3, с. 3]; “будзе садзейнічаць павышэнню прэстыжу беларускай мовы як дзяржаўнай мовы Рэспублікі Беларусь” [2, с. 14].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Запрудскі, С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930 гады / С. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.
2. Здановіч, У. Беларускі правапіс у форме закона / У. Здановіч // Вышэйшая школа. – 2007. – № 4. – С. 13–16.
3. Іўчанкаў, В. І. Узаконеныя нормы беларускага правапісу / В. І. Іўчанкаў // Пачатковая школа. – 2009. – № 11. – С. 2–7.
4. Куліковіч, У. І. Закон “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” і яго ацэнка ў інтэрнэце // Часопіс Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. – 2017. – № 2. – С. 72–77.
5. Лопатин, В. В. Русская орфография: задачи коррективки / В. В. Лопатин // Новый мир. – 2001. – № 5. – С. 136–146. – URL: https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2001/5/russkaya-orfografiya-zadachi-korrektirovki.html (дата обращения: 22.03.2025).
6. Лопатин, В. В. Новая редакция правил русского правописания: реальности и мифология / В. В. Лопатин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 172–180.
7. Піскуноў, Ф. Мова як сістэма: Правапіс у святле камп’ютарна-лінгвістычнага аналізу / Ф. Піскуноў ; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск : Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2014. – 360 с.
8. Чернякова, Н. С. О роли дискуссии в общественной жизни и научном познании / Н. С. Чернякова. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-rol-i-diskussii-v-obschestvennoy-zhizni-i-nauchnom-poznanii/viewer> (дата обращения: 22.03.2025).